

царизму змінив форми російської імперії на більшовицьку диктатуру, де українству також не було місця для повноцінного розвитку.

Участь наших земляків в парламентській діяльності в складі Державних дум на початку ХХ століття є важливою віхою у вивченні українського парламентаризму. Значним науковим здобутком в дослідженні цього періоду є праця Анатолія Глушковецького «Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії».

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Машкін О. М. Державна Дума Російської імперії // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2004. Т. 2 : Г – Д. С. 349.
2. Швенцонь А. Описаніє Литинскаго уѣзда Подольской губерніи. Видання друге, доповнене. Упор. Зелінський Р. М. Вінниця : ТВОРИ, 2024. С. 193–198.
3. Зелінський Р. М., Завальнюк К. В. Літинщина в системі державного адміністративного устрою від давнини до сучасності. Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2018. 232 с.
4. Демократія в провінції: вибори та діяльність депутатів Подільської губернії у Державних Думах Російської імперії : монографія / Анатолій Глушковецький. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 400 с.

Андрій Машталір, Людмила Романець

СТАВЛЕННЯ СЕЛЯНСТВА ПОДІЛЛЯ ДО ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Анотація. *Стаття присвячена ставленню селянства Поділля до постаті Тараса Шевченка. Вшанування його постаті у різних куточках Подільського краю. Наводиться інформація про заходи, які докладала центральна та місцева влада, щодо недопущення вшанування українського Кобзаря. Подаються дані про нівелювання владою спроб відзначити роковини Кобзаря. Зазначається, що у всіх куточках Подільського краю, незважаючи на царські заборони, громадськість проводила заходи та започаткувала традиції щодо популяризації імені та творчості Т.Г. Шевченка.*

Ключові слова: *Тарас Шевченко, заборона вшанування, Поділля, «Просвіта», Кобзар, панахида.*

ATTITUDE OF THE PODILLA PEASANTRY TOWARDS THE FIGURE OF TARAS SHEVCHENKO AT THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY

Abstract. *The article is devoted to the attitude of the Podillia peasantry towards the figure of Taras Shevchenko. Honoring his figure in different parts of the Podillia region. Information is provided on the measures taken by the central and local authorities to prevent the honoring of the Ukrainian Kobzar. Data is provided on the leveling of attempts by the authorities to celebrate the anniversary of the Kobzar. It is noted that in all corners of the Podillia region, despite the tsarist prohibitions, the public held events and initiated traditions to popularize the name and work of T.H. Shevchenko.*

Key words: *Taras Shevchenko, prohibition of honoring, Podillia, «Prosvita», Kobzar, memorial service.*

На початку ХХ століття українське селянство, зокрема на Поділлі, переживало складні соціально-економічні та духовні процеси. З одного боку, зберігалися залишки кріпосницької свідомості, з іншого – пробуджувалася національна свідомість, яка ставала основою визвольних прагнень. У цей період особливої сили набуває постать Тараса Григоровича Шевченка, котрий для простих людей стає не лише поетом, а й моральним авторитетом, символом правди і народного захисника.

Метою нашої статті є висвітлення ставлення подільського селянства до постаті Тараса Шевченка та репресивних заходів центральної та місцевої влади, спрямованих на заборону вшанування імені та творчості українського Кобзаря.

Зазначена тема знайшла відображення у публікаціях багатьох науковців, зокрема: В. Лозового [1], О. Завальнюка [2], О. Комарницького [3], О. Малюти [4], В. Мацька [5], В. Нестеренка [6], Г. Кучерова [7], А. Гавришука [8], А. Машталіра [9-11], Л. Романець [11] та інші.

Селяни Поділля сприймали Шевченка як «свого» поета, людину, що вийшла з простого народу і змогла правдиво висловити його біль, надії й прагнення. Його образ у народній уяві ототожнювався із пророком, мучеником за правду, апостолом українського слова. Для більшості простих людей Тарас Григорович був не стільки літературною постаттю, скільки живим символом совісті народу. Навіть ті, хто не вмів читати, знали його поезії з переказів або співанок.

Книга «Кобзар» посідала почесне місце у селянських хатах Поділля. Її часто зберігали поруч із Біблією, загортали у вишитий рушник, і читання з неї вважалося духовним актом. У багатьох сім'ях «Кобзар» передавався від батьків до дітей, і навіть неписьменні селяни просили грамотних сусідів чи дітей читати їм уголос

Шевченкові вірші. Найпопулярнішими серед подолян були поезії «Заповіт», «І мертвим, і живим...», «Сон», «Катерина», а також твори, що порушували теми кріпацтва, долі матері, сирітства, волі. Ці вірші виконували просвітницьку і виховну функцію – вони формували у людей почуття гідності, співчуття та любові до рідної землі.

Поява у суспільно-духовному житті країни видатного поета, національного пророка Т. Шевченка, творчість якого проіннята національною ідеєю, сповнила народ гордості за свою історію, внутрішньо переродило українське суспільство, вдихнувши в нього дух боротьби за духовно-культурне, національно-державне та соціально-економічне визволення [12].

З моменту смерті Кобзаря кожна чергова річниця народження та вшанування його пам'яті супроводжувалася проведенням культурно-просвітніх заходів, що склали основу шевченківського міфу (культу). Це стало однією із традиційних форм національної активності української інтелігенції та частини селянства [13, с. 131–132]. Яскраво це проявилось після революції 1905 року, коли царська цензура послабилася, на Поділлі почали таємно або напівлегально відзначати роковини Шевченка 9 або 10 березня. Селяни збиралися у хатах, школах, читальнях, де читали його твори, співали «Заповіт» і «Реве та стогне Дніпр широкий». Часто такі заходи мали національно-визвольний характер: люди говорили про необхідність єднання українців, про землю, свободу, справедливість. Досить влучно з цього приводу висловився Подільський просвітник Є. Кондрацький: «Вони в переважній більшості (селяни) серцем відчували, але свідомого розуміння постаті Кобзаря не мали» [14, с. 3]. Ім'я і творчість поета здебільшого ширилися між селянством у вигляді різних переказів, легенд, чуток як про істинного борця за волю народу, його долю сприймали як долю України. Постать поета була близькою українському народові, «його поезія, її внутрішня ідея, завдяки небаченій емоційності, прямоті й щирості була зрозуміла йому» [15, с. 10]. У селянському середовищі Шевченко стає моральним взірцем, символом чесності, непохитності й любові до рідного краю. Його поезії надихали на участь у просвітницьких гуртках, організаціях типу «Просвіта», які виникали на Поділлі після революційних подій 1905 р., названі на честь Т. Шевченка. Вони докладали чимало зусиль для збору коштів на спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві та популяризації його імені.

Водночас царська влада докладала чимало зусиль, аби знівелювати національні особливості українського народу. В цьому відношенні видавалося чимало державних документів (Валуєвський циркуляр, Емський указ.). Ці та багато інших указів у певній мірі стосувалися і творчості Т. Шевченка, яка в цей період визнавалася офіційною владою як антицарська і піддавалася гонінню. Проте, незважаючи на таку складну ситуацію в країні, все ж таки були зроблені окремі спроби відзначення шевченківських днів [10, с. 320].

Так, зокрема, відзначення роковин у м. Кам'янці-Подільському, де 26 лютого 1906 р. в Пушкінському домі зусиллями місцевої інтелігенції відбулося перше прилюдне вшанування великого поета [16, с. 38–39]. Інтерес до свята був надвеликий [17, с. 11]. На таких святах розповсюджували періодичну пресу, спеціально випущену до дня ювілею.

Поступово Шевченкові свята перетворилися на народну традицію, що поєднувала культурний, релігійний і політичний зміст. До прикладу, використання зображень Т. Шевченка, виконання «Заповіту» на зібраннях, маніфестаціях, відвідування могили українського Кобзаря тощо, стало традицією, тому що Т. Шевченко уособлював для українців архетип батька-народу [18, с. 49–62]. Для багатьох подолян участь у вшануванні пам'яті поета була проявом національної гідності і громадянської мужності. Показовим у цьому контексті є містечко Печери Брацлавського повіту де 26 лютого 1909 р. було проведене шевченківське свято, за участі національно свідомих жителів. Помешкання «Просвіти» святково прикрасили, портрет Кобзаря – квітами та рушниками [19, с. 4]. Літературно-вокальна частина дійства складалася із творів Т. Шевченка та пісень. Члени театрального гуртка декламували «Думи мої, думи», «До мертвих і живих ...», «Розрита могила», «Єретик». У святі взяв участь місцевий священик, який розповів біографію поета [7, с. 55]. Хор виконував твори Т. Шевченка, покладені на музику. Це була перша спроба громадян містечка відзначити шевченківські дні. Глядачів було так багато, що не всі могли відвідати захід, тому програму свята повторили, а згодом поставили ще дві вистави, залучивши до святкування жителів із сусідніх сіл. Такі заходи, безумовно, викликали інтерес і «всезагальне захоплення» населення містечка [20, с. 4].

Однак у містечку були й такі, які вкрай негативно ставилися до українського національного відродження. У письмовому повідомленні, яке надійшло до подільського губернатора О. Ейлера йшлося про те, що на заходах з нагоди святкування Шевченківських днів виконувалися революційні пісні. Розпочалося слідство. У Печери приїхав пристав і провів дізнання. Як виявилось, на відзначенні роковин були присутні представники поліції і, звичайно, нічого недозволеного на них бути не могло [21, с. 4]. У цьому ж контексті, зокрема 20 квітня 1909 р. директор народних шкіл Подільської губернії дає термінове розпорядження інспектору народних шкіл 3-го району Подільської губернії про вилучення в школах книги «Життя Тараса Шевченка». Ці випадки були непоодинокі, вони яскраво засвідчили, у яких умовах доводилось вшановувати дні пам'яті українського Кобзаря.

За рік функціонування осередку у містечку Печери провели п'ять літературних вечорів, два з них присвячені Т. Шевченку [22, с. 4]. Допоміг організувати їх голова Подільської губернської «Просвіти» К. Солуха.

Початок XX століття на Поділлі був позначений соціальною напругою – малоземеллям, бідністю, безправ'ям. На цьому тлі творчість Шевченка сприймалася як заклик до боротьби за правду і справедливість. До цієї і так складної соціально-економічної ситуації, додалася національно-духовна, розпочалися масові гоніння влади під час спроб селянства відзначити 50-ті роковини смерті українського поета. Владні структури конфіскували «Кобзар», проводилися адміністративні репресії, публікувалися негативні статті в пресі, заборонялися літературні вечірки, зазнавали переслідування збирачі пожег на пам'ятник Кобзарю. Проте, українці продовжували відзначати роковини українського поета, так зокрема, Подільська «Просвіта» всупереч царським заборонам 26 лютого 1911 р. відзначила роковини Кобзаря, видрукувавши збірник «Шевченкове свято»: з описом відзначення в Кам'янці-Подільському 50-х роковин з дня смерті Т. Шевченка, промовами місцевих просвітан М. Філінського, О. Пашенко, голови «Просвіти», лікаря К. Солухи. У збірнику також зазначалося про значення української мови та вплив творчості Т. Шевченка на її розвиток, про головні ознаки національного руху, основні риси поезії Кобзаря. Була вміщена також розповідь про останні дні та поховання поета й інша, не менш цікава інформація [5, с. 263–264].

11 січня 1914 р. до міської думи звернулося 169 кам'янчан, (частина з яких була членами товариства «Просвіта») з вимогою відзначити ювілей Т. Шевченка: [8, с. 39–41] «Наше місто Кам'янець, яке по справедливості є розумовим та культурним центром Поділля, на мові населення якого писав Тарас Шевченко, у даному разі не може бути винятком... Ми маємо надію, що міська дума, визнаючи та цінуючи творчість Шевченка, який одного разу відвідав наше місто, гідним чином відгукнеться на цей ювілей» [6, с. 1–2]. Уже 15 січня під тиском громадськості міська Дума, розглянувши це питання, створила спеціальну комісію з відзначення Шевченківського ювілею, яку очолив відомий діяч українського культурно-освітнього руху голова Подільської губернської «Просвіти» К. Солуха. За прикладом губернського центру почали утворюватися відповідні комісії у Проскурові, Вінниці, Летичеві й у інших містах, містечках і селах Поділля [8, с. 39–41].

Місцева влада продовжувала здійснювати заходи щодо заборони постаті Тараса Шевченка, так представник фракції російських націоналістів і помірковано-правих, отець Калинник Рудич на основі нормативно-правових актів, доводив право міністра внутрішніх справ розсилати розпорядження про заборону святкування 100-ліття з дня народження Т. Шевченка та заборону православному духовенству служити панахиди на їх основі [9, с. 59]. Під репресії потрапило й товариство «Просвіта», яке енергійно взялося за підготовку до ювілею Кобзаря. Так, поліція провела обшук у приміщенні Кам'янець-подільського товариства та на квартирах 11 її членів. У «Просвіті» були конфісковані бібліотечні каталоги, книга

протоколів, абонементна книжка і вся переписка. Однак, незважаючи на ці заборони, а також масові обшуки та арешти напередодні ювілею мітинги і демонстрації все ж таки відбулися у різних куточках подільського краю [23, с. 159].

У ці роки, постать поета закріпилася і в народному фольклорі. У піснях, чутках і легендах Шевченка часто змальовували як мандрівного кобзаря, який ходить селами, говорить правду, вчить людей любові до рідної землі. Такі народні перекази підкреслювали, що для подільських селян він був живим і близьким, а не далеким літературним героєм.

Таким чином, на початку ХХ століття ставлення селянства Поділля до постаті Тараса Шевченка було глибоко шанобливим і щирим, не дивлячись на царські репресії та спроби влади заборонити вшановувати постать Тараса Шевченка та ідентифікувати себе українцем. Для подільян він був не лише поетом, а символом народної правди, совісті й духовного визволення. Його творчість формувала моральні орієнтири, підтримувала віру у краще майбутнє, об'єднувала українців навколо ідеї свободи та національної єдності. Отже, Шевченко став для подільського селянства початку ХХ століття тим, ким для націй стають їхні пророки – голосом історії, символом віри, правди і надії.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Лозовий В. С. Освіта, вірування та національна свідомість українського селянства на початку ХХ ст. // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2009 Т. 14. С. 360–366.
2. Завальнюк О. М. Утворення і діяльність державних українських університетів (1917–1921 рр.) : Монографія. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. 640 с.
3. Завальнюк О.М., Комарніцький О.Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917–1920 рр. Кам'янець-Подільський : Абетка-НОВА, 2005. 320 с.
4. Малюта О. «Просвіта» і українська державність (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.). Київ : Видавничий центр «Просвіта», 2008. 840 с.
5. Мацько В. Т. Г. Шевченко і Подільська «Просвіта» // Тарас Шевченко українська культура ХХІ століття : зб. наук. пр. за матеріалами всеукраїнського симпозіуму (19-20 травня 2000 року). Кам'янець-Подільський, 2000. С. 263–264.
6. Нестеренко В. Кам'янець і Шевченко: 1914–1920 роки / Валерій Нестеренко // Подільнин. 2003. 7 березня. С.1–2.
7. Кучеров Г. Г. Бібліотека-читальня у містечку Печарі Подільської губернії (1908-1913 рр.) // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіум, 2010. Т. 14. С. 52–64.

8. Гавришук А. П., Григоренко О. П. Шевченківські дні 1914 року на Поділлі // Т. Г. Шевченко і Поділля : Тези науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Кам'янець-Подільський, 1989. Ч. 1. С. 39–41.
9. Машталір А. І. Лозовий В. С. Політична інструменталізація постаті та творчості Тараса Шевченка як чинник національного відродження у Наддніпрянській Україні (1917–1920 рр.): Монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2016. 296 с.
10. Машталір А.І. Відзначення Шевченківських роковин в Наддніпрянській Україні на початку ХХ ст. / А. І. Машталір // Освіта, наука і культура на Поділлі : зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський : Оіюм, 2011. Т. 17 : Пам'яті академіка Петра Тимофійовича Тронька. С. 320.
11. Машталір А. І. Сопіга М. О, Романець Л. М. Вшанування пам'яті Т.Г. Шевченка на Поділлі в дореволюційний період // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного музею-заповідника: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільський: ПП Буйницький О.А., 2018. Т.2. С. 221–228.
12. Наконечний А. Р. Національна ідея як інтегративний чинник суспільно-духовному житті України (друга половина ХІХ – перша половина ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.05 «Історія філософії». Львів, 2001. 19 с.
13. Венгерська В. О. Парадоксальні вияви міфологізації та формування національного культу Тараса Шевченка у ХІХ ст. // Гуржівські історичні читання : зб. наук. пр. / [ред. кол. В. А. Смолій, О. І. Гуржій, А. Г. Морозов та ін.]. Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького, 2011. Вип. 4. С. 131–132.
14. Кондрацький Євген. Шевченко – поет відродження України і студіювання його творів в школі // Освіта. Кам'янець-Подільський, 1919. № 6. С. 3.
15. Грабович Г. Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості Тараса Шевченка Київ : Радянський письменник, 1991. С 10.
16. Федоренко С. М. Шевченко і Кам'янець-Подільський // Т. Г. Шевченко і Поділля : Тези доповідей науково-практичної конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка. Кам'янець-Подільський, 1989. Ч. 1. С. 38–39.
17. П-ко. В. Кам'янець-Подільський // Рідний край. Полтава, 1906. 31 березня. № 13. С. 11.
18. Масненко В. В. Історична пам'ять як основа формування національної свідомості // Український історичний журнал. 2002. №5. С. 49–62.
19. Дописи // Рада. Київ, 1909. 7 березня (20 березня). № 54. С. 4.
20. 3 життя «Просвіт» // Рада. Київ, 1909. 10 квітня (23 квітня). № 80. С. 4.

21. Дописи // Рада. Київ, 1909. 7 червня (10 липня). № 145. С. 4.
22. Дописи // Рада. Київ, 1909. 18 листопада (1 грудня). № 261. С. 4.
23. Лисенко О. В. Популяризація творчої спадщини Тараса Шевченка українськими «Просвітами» // Т. Г. Шевченко крізь два століття: людина, творець, символ : матеріали круглого столу, м. Київ, 11 березня 2014 р. / редкол.: О. П. Реєнт та ін. Київ : Інститут історії України, 2014. С.159.

Інна Коваль

ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНІСТЬ ГРАФА ГЕЙДЕНА

Анотація. *Стаття присвячена графу Дмитру Гейдену — предводителю дворянства Вінниччини, активному діячеві доби Гетьманату Павла Скоропадського. Розкривається його внесок у модернізацію Поділля, підтримку освіти, культури та розвиток місцевого самоврядування. Аналіз постаті Гейдена дозволяє по-новому осмислити роль аристократії у творенні української державності 1918 року.*

Ключові слова: *Дмитро Гейден, аристократія, модернізація, Україна, ХІХ–ХХ століття, громадська діяльність, управління.*

Inna Koval

LIFE AND ACTIVITIES OF COUNT HEIDEN

Abstract. *The article is dedicated to Count Dmytro Heyden, the leader of the nobility of Vinnytsia, an active figure of the era of the Hetmanate of Pavlo Skoropadsky. His contribution to the modernization of Podillia, support of education, culture, and the development of local self-government is revealed. The analysis of Heyden's figure allows us to rethink the role of the aristocracy in the creation of Ukrainian statehood in 1918.*

Keywords: *Dmytro Heyden, aristocracy, modernization, Ukraine, 19th–20th centuries, public activity, administration.*

Друга половина ХІХ – початок ХХ століття стала для українських земель у складі Російської імперії добою глибоких суперечностей та водночас потужних трансформацій, які сформували унікальне історичне тло для становлення цілого покоління діячів нової формації. Це був час, коли стрімка, хоч і нерівномірна, індустріалізація кардинально змінювала економічний ландшафт, а скасування кріпацтва запустило незворотні соціальні процеси, змушуючи традиційні еліти шукати нові ролі у суспільстві, що невпинно модернізувалося. В період реформ вирізняються особистості здатні до прийняття нестандартних рішень, активної громадської позиції та